

GARAMI ERIKA

A humán erőforrás területi különbségei

Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága

Bevezetés

A tanulmány három kérdéskört érint. Egyrészt bemutatja az *emberi fejlődés indexét* (Human Development Index – HDI), melyet az ENSZ fejlesztési programja keretében alakítottak ki a világ országai közötti fejlettségbeli különbségek mérésére. Másrészt illusztrálja, hogyan lehet ezt az indexet hazai, kistérségi szintű területi elemzésekre felhasználni, kitérve arra is, hogy milyen kapcsolat van a HDI területi megoszlása és a kistérségek fejlettségének hagyományosabb megközelítése között. Harmadrészt azt a kérdést vizsgálja, hogy az emberi fejlődés indexében tapasztalható területi eltérések hogyan hozhatók összefüggésbe az oktatás eredményességében mutatkozó területi különbségekkel.

Az emberi fejlődés indexének filozófiája és tartalma

Az ENSZ először 1990-ben jelentette meg Human Development Report c. kiadványát, amelyben először publikálta az emberi fejlődés indexét azzal a céllal, hogy a világ 160 országának humán fejlettségét mérje és összehasonlítsa (Husz 2001).

A HDI megalkotása beleillett abba a folyamatba, amelynek keretében a társadalmi indikátorokat alkalmazó szakemberek évtizedek óta kutatták annak lehetőségét, hogy hogyan lehetne olyan mérőeszközöket előállítani, amelyek a korábban szinte egyedüli gazdasági mutatóknál komplexebben képesek megragadni az emberi élet összetettségét és fejlődését, valamint a világ országai között e téren mutatkozó különbségeket.

A korábbi felfogásokkal szemben, amelyek a fejlődést leginkább a jövedelem, a vagyon, a fogyasztási javak vagy a felhalmozott tőke növekedésén keresztül kívánták mérni, az új fejlődési koncepció az embert helyezi a középpontba, és „az emberi fejlődést az egyéni választási lehetőségek kiszélesítésének folyamataként fogja fel” – olvashatjuk az 1990. évi Human Development Report első oldalán (HDI 1991:1). A lényeg az, hogy a jövedelem, vagyon, fogyasztási javak mennyire mozdítják elő az emberek hétköznapi életének kiteljesedését, mennyire növelik választási szabadságát. Egész Arisztotelészig visszanyúlnak abban a gondolatban, hogy mindezek csak *eszközök* az emberek számára ahhoz, hogy egyéb, számukra fontos dolgokat megszerezzenek (HDI 1991).

A HDI készítői *három* olyan *dimenziót* állapítottak meg, amelyek szerintük a legmarkánsabban hordozzák az emberi választási lehetőségeket: 1) a hosszú és egészséges élet, 2) a tanultság, 3) a gazdaság teljesítménye (mivel ez teszi lehetővé az emberek számára a megfelelő életszínvonalat). Ezen mutatók alapján a Human Development Report szerzői *összetett indexet* alkottak, amelynek komponensei a 1) a születéskor várható élettartam,

2) a felnőtt írni-olvasni tudás mérőszáma, valamint a bruttó beiskolázási arány¹, 3) az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson vett értéke (Husz 2001, Husz 2002a, Husz 2002b). Mind a három komponenshez egy-egy indexet alkottak úgy, hogy a maximum- és minimumértékeket vették alapul (az összes vizsgált országot figyelembe véve), és az egyes országok értékeit ezekhez az értékekhez viszonyították. Így egy skála keletkezett, amely megmutatta, hogy az egyes országok hol helyezkednek el. A három indexből ezek *egyszerű* számtani átlaga² alapján számolták ki az egyes országokra a HDI-értéket (Husz 2001, Husz 2002a, Husz 2002b).

Az emberi fejlődés indexe körüli viták és javaslatok

Attól kezdve, hogy az első Human Development Report megjelent, sokfelől érte kritika. A *kritikákat négy nagy csoportba* lehet osztani. Az *első csoport* az indikátorokkal kapcsolatos problémákat érinti: vagy egy-egy kiemelt, vagy mindhárom mutatóval szemben megfogalmaz észrevételeket. E bírálatok vagy azt kifogásolják, hogy túl kevés változót választottak a HDI készítői, vagy azt, hogy nem a legmegfelelőbb mutatók mellett döntöttek. Megoldásként vagy a HDI (hiányzó adatok vagy mutatók hozzáadásával történő) módosítását vagy teljes elvetését javasolják.

E megközelítés jellegzetes képviselője Farhad Noorbakhsh, aki szerint a regisztrált jövedelmek nem tükrözik a valóságot, mert a jövedelmekre vonatkozó adatszolgáltatás sok esetben „drasztikusan lefelé igazítja” a HDI jövedelemfaktorának súlyát, nagyobb mértékben, mint az elfogadható lenne (Noorbakhsh 1998). Ezért olyan módosított indexet javasolt, amely kevésbé „korlátozó” a jövedelemkomponenssel szemben (Noorbakhsh 1998:526). A módosítások azonban csak kismértékben változtatták meg az országok eredeti, HDI szerinti rangsorolását, és a szerző maga is elismerte, hogy a HDI és a módosított HDI közötti hasonlóság mértéke az összes országban magas volt (Noorbakhsh 1998:526). A szerző az iskolázottság szerepével is foglalkozott, és azt állította, hogy az iskolázottságot mérő skála kialakításánál figyelembe kellene venni, mekkora arányú a felnőtt írásbeliség egy adott országban, amihez képest a fejlődés megvalósul, mert a kiindulóarány alapvetően meghatározza, mennyire fontos és sürgető feladat e terület fejlesztése.

Más szerzők is kifogást emeltek a HDI egyes komponenseinek méréséhez használt adatok, illetve indikátorok ellen (Indrayan et al. 1999). Lind (1993) kifogásolja például, hogy a HDI komponenseinek kiválasztása többé-kevésbé önkényesen, valamilyen megfontolás alapján történt, és nem szigorú matematikai eljárással. A HDI egyik komponensét alkotó felnőtt írásbeliséggel szemben például az a kifogása, hogy ki van téve a mérési és a mintavételi hibának, hogy kultúrafüggő (az írástudás szerepe kultúránként változó), és problémának látja azt is, hogy felső határértéke 100%-ban lett meghatározva (ez azt jelenti, hogy ha egyszer egy ország írásbelisége egészen közel kerül a 100%-hoz, onnantól kezdve további kulturális fejlődésére szinte képtelen lenne reflektálni a HDI, mert nem lehetne a további fejlődést kimutatni) (Lind 1992). A GDP HDI-ben való megjeleni-

¹ Az összes általános, közép- és felsőfokú iskolába járók arányát adja meg a megfelelő korú (6–23 éves) népesség százalékában.

² Azaz a három indexet egyenlő súllyal szerepeltették a HDI-értékben.

tését alapvetően helytállóan tekinti a szerző, de a világ népességének egy nagy része kimarad belőle, mert gazdaságuk olyan alacsony szinten integrált (ilyenek például a nomádok, vadászok, ilyen a létfenntartó farmgazdálkodás vagy a feketegazdaság), hogy a közösen megtermelt „gazdagság” alig tud megjeleni a GDP-ben. Ilyen esetekben az emberi fejlődés szisztematikusan alulbecsült lesz. Alapjában véve a születéskor várható élettartam HDI-ben való szerepeltetésével is egyetért a szerző, de úgy véli, ez a mutató csak kényszer szülte helyettesítője egy jobb, de nehezebben megalkotható mutatónak, az „egy éves korban várható, jó egészségben eltöltött élettartamnak” (Lind 1992:98).

Az adatok rendelkezésre állásával és minőségével kapcsolatosan maga az ENSZ is elismerte, hogy sok esetben nagyon hiányosak (például az oktatási) adatok, és gyakori probléma az is, hogy az információk leggyakrabban pontosan a legszegényebb országokból hiányoznak (HDI 2005). Szükség lehet tehát az adatok jobb átláthatóságára és megbízhatóságuk felülvizsgálatára.

A kritikáknak egy másik csoportját azok a vélemények alkotják, amelyek szerint nem történt más, mint született egy újabb felesleges indikátor (McGillivray 1991). Ez a megközelítés már eleve a HDI összeállítását kifogásolta, valamint azt is, hogy nem eléggé átlátható az a módszer, ahogy az országokat a közöttük lévő fejlettségi szintek alapján összehasonlítják. A szerző kétségbe vonta azt is, hogy egyáltalán alkalmas erre a HDI. Volt olyan szerző, aki szerint a HDI megalkotása nem más, mint „a kerék újrafeltalálása”, mivel a fejlődésnek olyan aspektusait méri, amelyeket már kimerítően tanulmányoztak (Srinivasan 1994). A HDI-t azon az alapon is kritizálták, hogy nem vett figyelembe bizonyos ökológiai megfontolásokat, és szinte kizárólag a nemzeti teljesítményre és a nemzetek közötti rangsorra fókuszál, miközben nem fordít elég figyelmet a fejlődés globálisabb perspektívájára. Ezek a szerzők azt állítják, hogy a HDI-jelentések elveszítették kapcsolatukat az index eredeti „víziójával” és szándékaival, és nem tudták megragadni a fejlődésnek azt a lényegét, amelyet ábrázolni szerettek volna (Sagara & Najam 1998).

A második csoportba azok a kritikák tartoznak, amelyek szerint az index súlyos hiányossága, hogy nem veszi figyelembe az országokon belül létező egyenlőtlenségeket, az egyenlőtlenségek különböző szintjeit (Ul Haq 1995). Egy ország HDI-pontszáma például javulni fog akkor is, ha az országnak csak egy kis hányada képes több és jobb oktatást biztosítani gyermekei számára anélkül, hogy bármilyen változás bekövetkezne az ország túlnyomó többségének jövedelmeképző erejében vagy oktatásban való részvételében. Világos, hogy ez a javulás semmit nem jelent az ország azon polgárai számára, akik nem fejlődnek, és nem képesek megélni az emberi fejlődés teljességét.

Talán a legérdekesebb javaslat, amelyet az egyenlőtlenségek figyelembevételére dolgoztak ki, Douglas Hicks (1997) nevéhez fűződik. A Gini-koefficiens felhasználásával³ mért egyenlőtlenséget „igazította ki” a HDI értékeivel (Inequality-Adjusted Human Development Index, IAHDI). Ennek a mérésnek az volt a célja, hogy létrehozzon egy olyan értéket, amely tükrözi az elosztásban mutatkozó egyenlőtlenségek mértékét, úgy hogy az megmutatkozzon a HDI értékében is (Hicks 1997:1291). Az eredmények azt jelzik, hogy ez a megközelítés jól használható az országokon belüli egyenlőtlenségeknek a HDI kialakításában való figyelembevételére. A legtöbb latin-amerikai ország például

3 A Gini-koefficiens a források tökéletes elosztásától való eltérésnek, az egyenlőtlenségeknek a mérésére szolgáló eszköz.

visszaesett a rangsorban, amikor az egyenlőtlenséget is figyelembe vették a fejlődés megítélésében (Hicks 1997).

A *harmadik csoportba* azok a kritikák tartoznak, amelyek a HDI pontszámainak kiszámításával, az index kialakításával kapcsolatosak, illetve amelyek a számítási módszer ellen emelnek kifogást. Legfontosabbak ezek közül azok, amelyek az (indikátorokhoz rendelt) egyenlő súlyok kérdésével foglalkoznak. Ez a kritika két megközelítést javasol. Egyrészt azt, hogy egy adott ország emberi fejlődését, mielőtt bármit is mondanánk róla, össze kellene hasonlítani a legmagasabb értékekkel rendelkező országok tapasztalataival, másrészt azt, hogy az összetevő indikátorok súlyát közvetlenül az adatokból kellene származtatni, és nem bizonyos számításokból. A HDI képzésében használt súlyozási eljárás e tekintetben némileg önkényesnek tekinthető. Despotis (2004) javasolt is egy kiigazítást, azzal a céllal, hogy korrektebbé tegye a súlyok „önkényes és vitatható” jellegét. Olyan algoritmust hozott létre, amellyel meg lehet becsülni az országok relatív hatékonyságát abból a szempontból, hogy mennyire képesek az országban megtermelt jövedelmet tudásra és életlehetőségekre (azok javítására) konvertálni. A HDI számításához képest bonyolultabb ez az eljárás.

A módszertani kifogások szerint a HDI alapproblémája az, hogy hogyan kombinálja össze a három komponenst egy fejlődési indikátorrá. Ez a kombináció az attribútumok egy lineáris függvényére épül, amely eljárás nem feltétlenül tükrözi a változók közötti tényleges összefüggéseket (Carlucci & Pisani 1995). Más szerzők a HDI képzésének egyszerű átlagolási módszerét kifogásolták, és helyette egy többváltozós módszert, a főkomponens-analízist javasolták az indikátorok optimális kombinációjának megalkotásához (Lai 2000, 2003). Az adatokat minden ország esetében súlyozták a népesség számával, hiszen például egy év növekedés a születéskor várható élettartamban egy olyan népességű országban, mint Kína vagy India, nagyobb hatást gyakorol az emberi fejlődésre, mint egy kisebb népességű országban, mint amilyen például Új-Zéland. Ezért a súlyozott főkomponens-analízis jobb módszer arra, hogy szintetizálja a nagyon különböző népességű országokból származó adatokat. Igen tanulságosak a más mutatókkal (például az élet produktivitására, minőségére vagy az időfelhasználás sajátosságaira vonatkozó indexekkel) történő összehasonlítások is. Lind (1993, 2004) számításokat végzett például arra vonatkozóan, hogy az egyes tényezőknek mekkora a hozzájárulása az indexek növeléséhez, tehát az egyes alapvető indikátorokban bekövetkezett fejlődés hogyan növeli például a HDI értékét. Eredményei szerint a GDP-nek a HDI növeléséhez való hozzájárulása kisebb, mint az életminőséget jellemző index esetében. Ugyanakkor Lind (2004) az oktatásra nagyobb súlyt helyez, mint akár az életminőséget, akár az időfelhasználást jellemző index, miközben a felnőtt írásbeliség mérhetőségének vannak bizonyos problémái (Lind 1992, 1993).

A *utolsó csoportba* azok a kritikák tartoznak, amelyek magának a HDI-nek a lényege és az ellen intéznek támadást, amit a HDI mérni szeretne. A HDI megalkotói az emberi fejlődésnek egy átfogóbb megközelítését szerették volna létrehozni, mint amilyenre a gazdasági mutatók korábbi, egyedüli használata lehetőséget adott. A kritikusok azt állítják, hogy ennek a mutatónak nincs semmi kapcsolata azokkal a tényleges történésekkel, élményekkel, amelyek az emberek mindennapi életét kiteszik. Lehet, mondják, hogy egy ország objektív statisztikai számai jól mutatnak a papíron, viszont az emberek életét alkotó szubjektív tapasztalatok realitása és mérése jobb mutatója lehet az általános jólét-

nek. Inkább az élet élvezetére kellene fókuszálni az emberi fejlődés mérésekor, mint az élettartam alatt az iskolázottságban és a jövedelemszerző képességben elért fejlődésre. E nézetek szerint a HDI az emberi fejlődésnek túlságosan egyszerűsített szemléletét képviseli. A környezeti feltételek és a személyes képességek közötti megfelelés a legjobb mutatója az általános jólétnek (Sen 1998). A legradikálisabb HDI-kritikák azok, amelyek nem akarják sem megragadni, sem ábrázolni az emberi fejlődést és jólétet, hanem azt mondják, hogy a HDI-t ki kell cserélni egy teljesen különálló, és tőle alapjaiban különböző indexszel. Ezt az elgondolást leghatározottabban Ruut Veenhoven képviseli, kinek megítélése szerint a HDI azért olyan „korlátozott” mutató, mert csak az „elfogadott” életminőséget méri, és nem a sokkal szubjektívebb, „nyilvánvaló”, ténylegesen létező életminőséget. Ennek mérésére dolgozta ki Veenhoven a „boldogságban eltöltött évek” (Happy Life Years, HLY), valamint a „boldogságban eltölthető várható élettartam” (Happy Life Expectancy) mutatóját (Veenhoven 1988, 1996, 2004, 2007). Más tanulmányok is hangsúlyozták, hogy az emberi jólétet és jóllétet mérni kívánó mutatóknak részét kell, hogy képezze a „boldogság” fogalma és tartalma. Ilyen értelemben szerepel a „boldogság” Hagerty és Veenhoven egy tanulmányában, amely arra a következtetésre jutott, hogy „a növekvő nemzeti jövedelem együtt jár a növekvő nemzeti boldogsággal” (Hagerty & Veenhoven 2003:13–14). Az emberi választás szabadságát növelni szándékozó erőfeszítések végső célja (mely a HDI megalkotói számára is központi törekvés volt) csak az emberek jóllétének növelése lehet.

A HDI-t kísérő viták ellenére az mindenképpen megállapítható, hogy a HDI jelentős hatást gyakorolt a társadalmak fejlődéséről folytatott vitára, valamint arra a gondolkodásra, amelynek célja az emberek jóllétének méréséhez szükséges eszközök és módszerek kidolgozása volt. A HDI célja soha nem az volt, hogy megragadja az emberi fejlődés „teljességét” az egész világon. Célja csupán az volt, hogy olyan eszközt nyújtson az emberi fejlődés méréséhez, amely összefoglalóan – de nem átfogóan – képes megjeleníteni az e tekintetben különböző fejlettségi szinteket (Ul Haq I 1995, Fukuda–Parr 2001).

Hazai fejlemények

Az első *Human Development Report* megjelenését követően Magyarországon is megjelentek olyan tanulmányok, amelyek foglalkoztak HDI-számítással. Először 1996-ban a KSH gondozásában jelent meg a *Human Development Report for Hungary* című kötet, amelyben a szerzők az 1990-es évek gazdasági-társadalmi folyamatait elemezték, és először közölték HDI-értéket (Husz 2001). A HDI igazi értéke abban van, hogy a tapasztalatok szerint nagyon jól használható az országokon belüli⁴ megyei, regionális, általában a térségi különbségek bemutatására⁵. Ezek a megközelítések az országokon belüli egyenlőtlenségeknek olyan jellegű figyelembevételét is lehetővé tették, amelyek szükségességét a bemutatott kritikák is említették.

⁴ Az 1990-es években több országban is sor került a HDI országon belüli területi egységekre történő számítására. Így például Lengyelországban, Németországban, Braziliában, Egyiptomban, Mexikóban, Indiában (Obádovics–Kulcsár 2003).

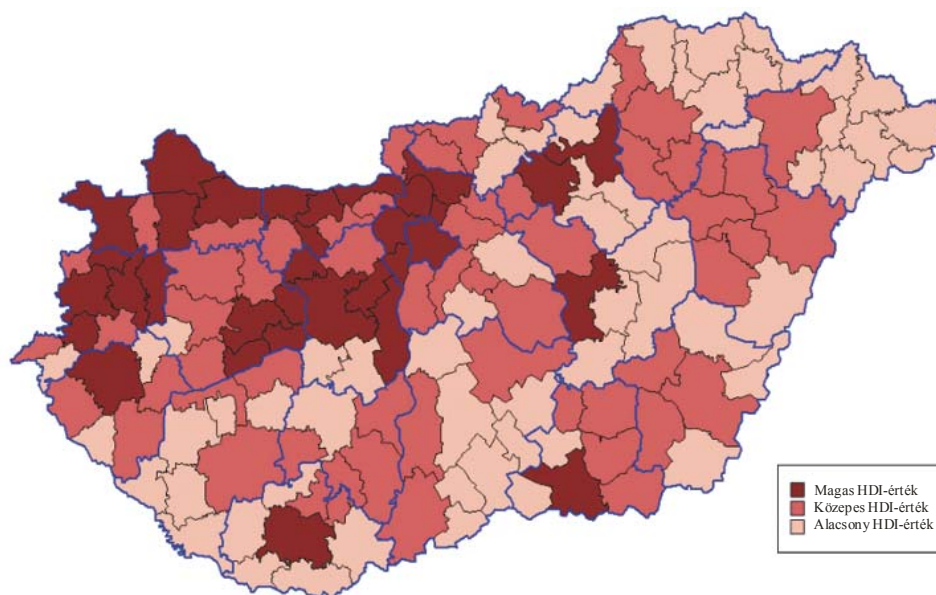
⁵ Az ilyen jellegű területi kutatások beindítása Nemes Nagy József (1998) nevéhez fűződik, de említhetnénk Jakobi Ákost (Nemes Nagy–Jakobi 2002), Husz Ildikót (Husz 2002a, Husz 2002b), Kristóf Tamást (Kristóf 2003), Fóti Klárát (Fóti et. al. 2000), Rechnitzer Jánost vagy Smahó Melindát is (Rechnitzer–Smahó 2005).

Magyarországon először *Obádovics Csilla* és *Kulcsár László* (2000, 2001, 2003) végzett kistérségi szintű elemzést és összehasonlítást (1998-as adatokon). Ők olyan mutatót dolgoztak ki, amely alkalmas volt a kistérségi különbségek kifejezésére, és annak ellenére, hogy az index összetevői nem pontosan egyeztek a nemzetközi gyakorlatban számított HDI alkotóelemeivel, teljes mértékben megtartották a HDI alap gondolatát⁶.

A HDI területi megoszlása és kapcsolata a kistérségek fejlettségével

1. ábra

A magyarországi kistérségek HDI-szintje szerinti osztályozás

Forrás: dr. Obádovics Csilla – dr. Kulcsár László (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika* 6, (43. évf.) 4. sz. 303–322. p.

Obádovics és Kulcsár a humánindex értéke alapján a kistérségeket három csoportba sorolta: *magas* (0,6000 feletti értékek), *közepes* (0,400–0,599) és *alacsony* (0,400 alatt) HDI-értékű kistérségek (Obádovics–Kulcsár 2003). A fővároson kívüli legmagasabb HDI-értékkel (0,8129) a Győri kistérség rendelkezett (Budapest értéke: 0,866), a legalacsonyabb értékkel pedig (0,133) a Nyírbátori kistérség. Az országos HDI-érték 0,613 volt.

Az ország kistérségei között tehát közel nyolcszoros eltérés mutatkozott a HDI értékében. Ez nagyon jelentős mértékű területi differenciáltságra utal, amely komoly gondot okoz az egyes térségek gazdasági teljesítőképességében és az ott élők számára a megfele-

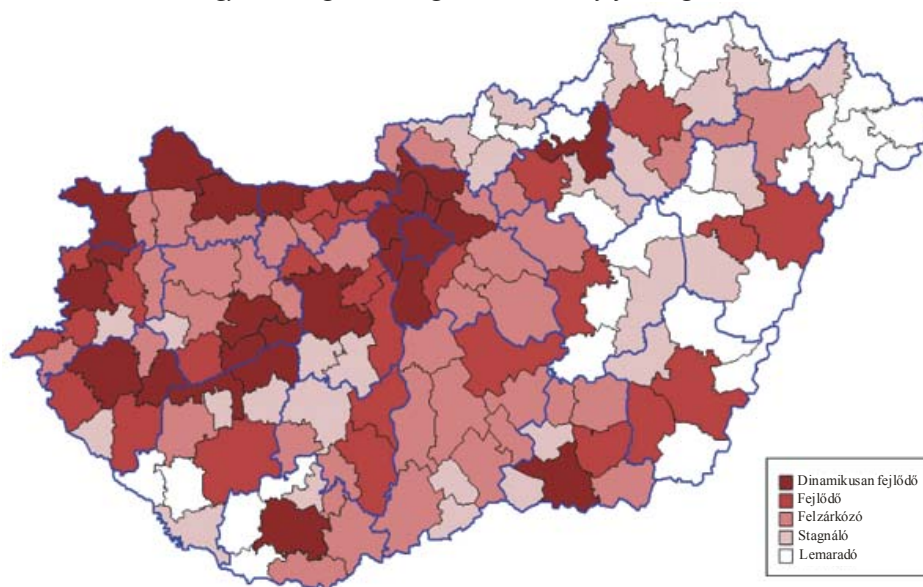
⁶ A *képzettségi index* kiszámításához az írástudóknak a 6 évesnél idősebb népességen belüli arányát és a 6 évesnél idősebb népesség által átlagosan elvégzett osztályok számát használták fel; a *jövedelmi index* számításához az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó mutatóját használták; a *születéskor várható élettartam indexet* pedig a születéskor várható élettartam öt éves átlagadataiból képezték.

lő feltételek, életkörülmények kialakításában (Obádovics–Kulcsár 2003). Látható a térképről az is, hogy a magasabb HDI-értékkel rendelkező kistérségek leginkább három régióban: a közép-magyarországi, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli találhatók.

Mielőtt a HDI-nek a kistérségek fejlettségével való kapcsolatát tárgyalnánk, vessünk egy pillantást a kistérségek fejlettség szerinti megoszlására⁷!

2. ábra

A magyarországi kistérségek besorolása fejlettségük szerint

Forrás: Magyarország kistérségei, KSH Megyei igazgatóságai, 2000. Szerk.: Híves Tamás 2008.

E megoszlást azért érdemes tanulmányoznunk, mert sok hasonlóságot tapasztalhatunk a kistérségek fejlettsége és az emberi fejlődés indexének megoszlása között – annak ellenére, hogy más szempontok szerint képezték e mutatókat. A kistérségek fejlettségének megállapításában a KSH inkább olyan mutatókat alkalmazott, amelyek a térségek jövedelemtermelő képességére, gazdasági szerkezetére és aktivitására, valamint bizonyos infrastrukturális javakkal való ellátottságukra vonatkoztak⁸.

⁷ A HDI-értékeire vonatkozó adatok összehasonlíthatósága végett a kistérségek korábbi, 150 kistérséget tartalmazó rendszerét vettük figyelembe. (Itt és a továbbiakban, ahol más jelölés nincs, az adatok 1998-ra vonatkoznak.)

⁸ A 9 mutató a következő: 1. Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi saját tőkéje egy lakosra, 1998; 2. Szja-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998; 3. Szja-alapot képező jövedelem egy lakosra, 1998/1988; 4. Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 1998; 5. Működő gazdasági szervezetek száma, 1998/1995; Munkanélküliek aránya, 1998; 7. Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma, 1990–1998; 8. Távbeszélő-főállomások ezer lakosra jutó száma, 1998; 9. Személygépkocsi száma ezer lakosra, 1998 (KSH 2000).

Az alkalmazott jelzőszámok alapján öt összevont fejlettségi térségtípust alakítottak ki: dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló és lemaradó térségeket. A besorolás alapja az, hogy az egyes mutatók milyen mértékben haladják meg a vidéki átlagot⁹.

1. táblázat

A kistérségek megoszlása fejlettségük és régiók szerint

Régió	A kistérségek száma	Ebből a					Összesen, sorszázalék
		dinamikusan fejlődők	fejlődők	felzárkózók	stagnálók	lemaradók	
		aránya, %					
Közép-Magyarország	15	53,3	6,7	40,0	0,0	0,0	100,0
Közép-Dunántúl	23	26,1	30,4	30,4	13,1	0,0	100,0
Nyugat-Dunántúl	21	33,3	28,6	28,6	9,5	0,0	100,0
Dél-Dunántúl	22	13,6	13,6	27,4	22,7	22,7	100,0
Észak-Magyarország	23	4,3	8,7	13,0	34,8	39,2	100,0
Észak-Alföld	23	0,0	13,0	13,0	17,4	56,6	100,0
Dél-Alföld	23	4,3	17,4	43,6	21,7	13,0	100,0
<i>Összesen</i>	<i>150</i>	<i>17,3</i>	<i>17,3</i>	<i>27,4</i>	<i>18,0</i>	<i>20,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés: KSH (2000) alapján saját számítás.

Chi²-próba: 76,67; Szignifikancia: 0,000.

Nagyon határozott különbségek vannak az egyes régiók között a tekintetben, hogy milyen fejlettségűek a területen található kistérségek. Ez jól látható mind a kistérségek megoszlását mutató térképről (2. ábra), mind a táblázat (1. táblázat) adataiból. *Dinamikusan fejlődő* kistérségek az átlagnál sokkal nagyobb arányban találhatók a közép-magyarországi és a nyugat-dunántúli régióban, *fejlődő* kistérségek az ország közép- és nyugat-dunántúli területein, *felzárkózók* elsősorban a főváros környékén, valamint a dél-alföldi régióban. *Stagnáló* térségek Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon, *lemaradók* pedig részben ez utóbbi térségben, részben pedig az észak-alföldi régióban találhatók meg az átlagnál jelentősen nagyobb arányban. Az észak-magyarországi régióban az ilyen súlyos hátrányokkal terhelt térségek aránya 40, az észak-alföldi régióban pedig közel 60%.

2. táblázat

A kistérségek megoszlása fejlettségük és HDI-értékük alapján

Kistérségtípusok fejlettség szerint	A kistérségek száma	Ebből			Összesen, sorszázalék
		az alacsony	a közepes	a magas	
		HDI-érték aránya, %			
Dinamikusan fejlődő	26	0,0	19,2	80,8	100,0
Fejlődő	26	0,0	69,2	30,8	100,0
Felzárkózó	41	31,7	58,5	9,8	100,0
Stagnáló	27	66,7	33,3	0,0	100,0
Lemaradó	30	93,3	6,7	0,0	100,0
<i>Összesen</i>	<i>150</i>	<i>39,3</i>	<i>38,7</i>	<i>22,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés: Képzett adatbázis alapján saját számítás.

Chi²-próba: 126,64; Szignifikancia: 0,000.

⁹ *Dinamikusan fejlődő* térségek esetében a jelzőszámok zöme több mint 10%-kal meghaladja a vidéki átlagot, a *fejlődő* térségeknél a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de az eltérés mértéke nem haladja meg a 10%-ot, a *felzárkózó* térségeknél a mutatók zöme közelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jeleit is mutatják, *stagnáló* térségek esetében a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok zömét illetően eléri, illetve közelíti a 10%-ot, *lemaradó* térségek esetében pedig a jelzőszámok zöménél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15% (KSH 2000).

Látható a táblázatból, milyen szorosan együtt jár a kistérségek fejlettsége és az emberi fejlődést mérni kívánó mutatók értéke. A *dinamikusan fejlődő* és a *fejlődő* térségekre az átlagot messze meghaladó mértékben jellemző, hogy kifejezetten magas HDI-értékkel rendelkeznek. Jellemző rájuk az is, hogy nincs közöttük egyetlen egy olyan kistérség sem, amelyik alacsony HDI-értékkel rendelkezne. A *fejlődő* és a *felzárkózó* térségek közös jellemvonása, hogy az átlagnál jellemzőbb rájuk a közepes HDI-érték. Az utóbbi típusú térségek között már jelentős arányban fordulnak elő kifejezetten alacsony HDI-értékű kistérségek. A *stagnáló* és a *lemaradó* térségekre az átlagot messze meghaladó mértékben jellemző, hogy térségükben kifejezetten alacsony a HDI-érték. A stagnáló térségek kétharmada, a lemaradó térségek közül pedig szinte mind alacsony humánindexszel rendelkezik, és nincs közöttük magas HDI-értékű térség.

Az oktatás eredményessége a kistérségek fejlettsége tükrében

Szakirodalmi ismeretek, kutatási tapasztalatok alapján joggal feltételezhetjük, hogy nagyon szoros összefüggés van a térségek fejlettsége és oktatási rendszerük eredményessége között. Hogy milyen „szálakon” kapcsolódik össze ez a két dolog (például a térség gazdasági, infrastrukturális fejlettsége formálja-e inkább ezt a kapcsolatot, vagy a térség társadalmi összetétele), alapvető kutatási kérdés, amellyel a szerző későbbi kutatásai kapcsán feltétlenül foglalkozni kíván. Az 1970-es, 1980-as évek hazai oktatásökológiai kutatásai meggyőzően bizonyították, hogy a térségek fejlettségének, szerveződésének, intézményeinek, az ott élők oktatással szembeni elvárásainak nagyon jelentős befolyása van az oktatás intézményrendszerére, célrendszerére, tartalmára és eredményességére. A társadalmi tevékenységek – például az oktatás – mindig térben elhelyezkedő környezetben folynak, amelynek elemei befolyást gyakorolnak a bennük zajló társadalmi folyamatokra, értelmezhetők tehát a közöttük lévő kölcsönhatások is (Dogan és Rokkan 1969). A „személyes” környezet mellett létezik olyan környezet is, amely „független” az egyéntől, amely változatlan marad akkor is, ha az egyén elhagyja, mert saját törvényei szabályozzák. Mindenekelőtt a szűkebb vagy tágabb lakóhely értelmezhető ilyen környezetként. A lakóhely fekvése, társadalmi-gazdasági adottságai, infrastrukturális ellátottsága, intézményei, iskolái, a lakóhely történeti és kulturális hagyományai éppúgy befolyást gyakorolhatnak az egyéni döntésekre, mint az egyén helye a családban, illetve a család helye a társadalmi struktúrában (Forray–Kozma 1992:60). Ezt a szemléletet képviselték azok a kutatások is, melyek az oktatási rendszerrel, az iskolázással kapcsolatos társadalmi folyamatok térbeli megnyilvánulási formáival foglalkoztak az elmúlt két évtizedben (Kozma 1983, 1987, 1996; Forray–Kozma 1992, 1999a, 1999b; Kozma–Forray 1986, 1987, 1988; Kozma–Benedek–Forray 1983).

Ha össze szeretnénk vetni a kistérségek fejlettségét és iskoláik oktatási teljesítményét, néhány módszertani problémára mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet. Előrebocsátjuk, hogy az itt jelzett problémák ellenére nagyon fontosnak tartjuk a térségek fejlettsége és oktatási rendszerük eredményessége közötti összefüggés vizsgálatát. Úgy gondoljuk, ezeknek a „kapcsolatrendszereknek” a mélyebb elemzése hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy jobban megértsük, egy-egy térségnek milyen adottságai befolyásolják leginkább az iskolák működését, másrészt azt is, hogy miért lehetnek olyan jelentős különbségek az egyes iskolák színvonalában, teljesítményében, mint amekkora eltéréseket a

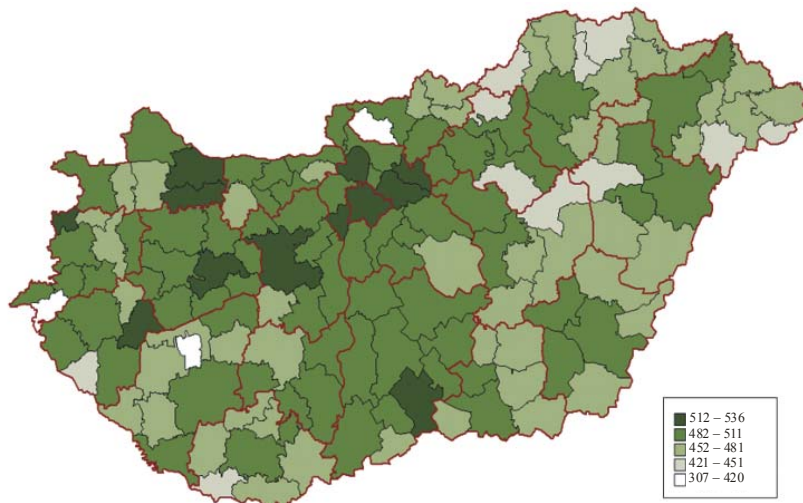
PISA-vizsgálatok (vagy akár a kompetenciamérések) eredményei is jeleznek (Balázsi–Rábainé–Szabó–Szepesi 2005, OKM 2006, Balázsi–Szabó–Szalay 2005).

A legfőbb módszertani probléma abból ered, hogy a térségek fejlettségét, valamint a tanulói teljesítményeket, illetve a (később elemzésre kerülő) családi háttér mérő adatok viszonyítási alapjai nem azonosak. Míg a kistérségek és a humán erőforrás fejlettségét mérő mutatókat egy-egy térség teljes körű adataiból képezték, addig a tanulói teljesítmény- és családháttér-adatok értelemszerűen csak a közoktatásban részt vevő (6., 8. és 10. évfolyamos) gyerekekre és családjaikra vonatkoznak. Igaz, az ilyen családok a lakosságban jelentős arányban vannak. Az adatok tehát nem vonatkoznak egy-egy térség teljes populációjára, de annak jelentős hányadára igen. Az is kétségtelen tény, hogy a kistérségek fejlettségét mérő HDI és a családi háttér, ezen keresztül a gyerekek iskolai teljesítménye elvileg szorosan összefüggnek egymással, hiszen a várható élettartam és az iskolázottság együtt jár a családi háttér bizonyos jellemzőivel. Ennek ellenére sem feledkezhetünk meg arról, hogy adataink nem azonos bázison helyezkednek el, ami téves következtetésre is vezethet bennünket.

Az oktatás teljesítményének elemzéséhez a 2004. évi országos kompetenciamérés 6. és 8. évfolyamainak adatait használtuk fel¹⁰, amely vizsgálat 2001 óta (szinte¹¹) minden évben górcső alá veszi a 6., 8. és 10. évfolyamos tanulók szövegértési és matematikai kompetenciáit. A 3–4. térképen egyrészt a szövegértés, másrészt a matematika terén elért pontszámok *kistérségi szintű átlagai*¹² láthatjuk. A kategóriák kialakítása az átlag és a szórás figyelembevételével, tehát nem önkényesen történt¹³.

3. ábra

A szövegértéspontszámok átlaga a 2004-es országos kompetenciamérésből kistérségenként

Forrás: A 2004. évi országos kompetenciamérés adatai. Szerk.: Híves Tamás 2008.

10 A legteljesebb adatfájlokhoz ebből az évből jutott a szerző.

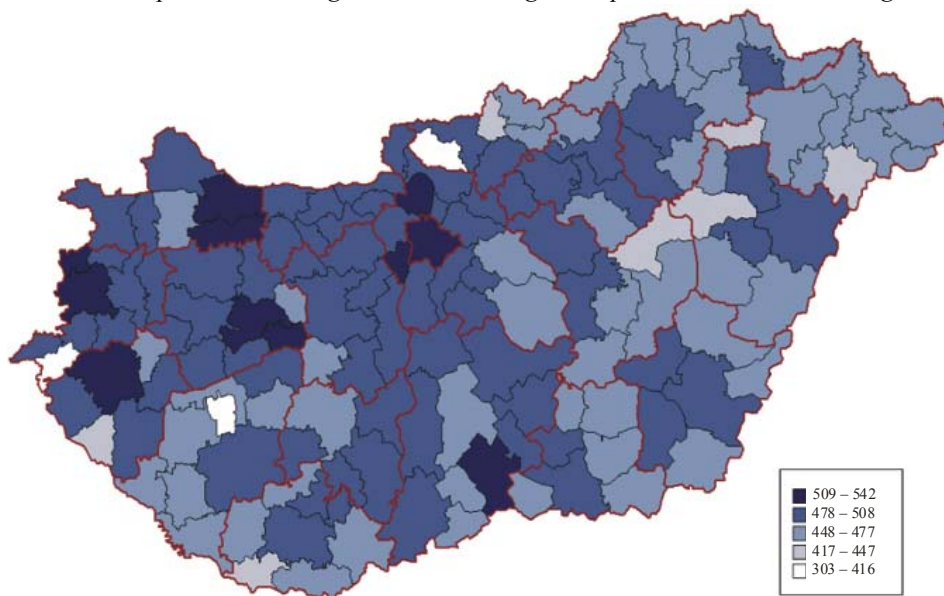
11 Kivéve a 2002. és 2005. évet.

12 Az átlagolás először az iskolák szintjén történt meg, majd az egyes kistérségeken belül azok összes iskolájára vonatkozóan.

13 A program által használt eljárás a középső értéktartományt megtöri az értékek átlagánál, és a további értéktartományokat (a középső értéktartomány alatt/felett) egy standard szórásnyra helyezi el az átlag alatt, illetve felett.

4. ábra

A matematika-pontszámok átlaga a 2004-es országos kompetenciamérésből kistérségenként

Forrás: A 2004. évi országos kompetenciamérés adatai. Szerk.: Híves Tamás 2008.

A szövegértés terén több az olyan kistérség, ahol magasabb pontszámokat értek el a diákok, mint a matematika terén. Ezért a szövegértés ügyében differenciáltabb a kép, mint matematikából. Ez utóbbi esetben több az „átlagos” teljesítményű térség. Viszont a néhány kimagasló teljesítményű kistérségnek a zöme azok közül kerül ki, amelyek szövegértés terén is jó eredményeket tudtak felmutatni (ilyen például a főváros, a Budaörsi, Szentendrei, Veszprémi, Győri, Téli és a Kőszegi kistérség). Abban is jelentős hasonlóság van a két kompetenciaterület eredményei között, hogy melyek a leggyengébben teljesítő kistérségek: az észak-magyarországi, az alföldi és bizonyos dél-dunántúli kistérségek. A legalacsonyabb pontszámokat a Rétsági és a Lengyeltóti kistérség iskolái érték el.

Ha összevetjük a tanulói teljesítmények és a humán fejlettség indexének 1. ábrán látható megoszlását, sok „együttjárást” tapasztalhatunk. A teljesítmények azoknak a térségeknek az iskoláiban voltak a legjobbak, amelyek nagyon kedvező fejlettségi mutatókkal rendelkeznek a HDI terén is. Jellemzően ugyanazokban a közép-magyarországi, közép-dunántúli és nyugat-dunántúli térségekben teljesítettek a gyerekek legjobban, amelyeknek a HDI-értéke is a legmagasabb volt. Az országos átlag körül, illetve valamivel az átlag felett egyrészt azokban a térségekben teljesítettek a gyerekek, amelyek a HDI szempontjából a legfejlettebb térségek közé tartoznak, mint például néhány hagyományos egyetemi vonzáskörzet (Szeged és Pécs), másrészt olyan térségekben, amelyekben szintén jelen van a felsőoktatás, bár hatásában nem hasonlítható az említettekhez (például Eger és Miskolc környéke, illetve Békés, Bács-Kiskun, Tolna és Komárom-Esztergom megye). Debrecen e tekintetben kivétel, mert ugyan hagyományos egyetemi körzetnek tekinthető, de a gyerekek teljesítménye inkább átlag körüli.

Ha a kistérségeknek a 2. ábrán látható fejlettségét összevetjük a tanulói teljesítményekkel, a következőket láthatjuk. A gyerekek tudása szempontjából ugyan kevesebb kimagasló térség van, mint fejlettség tekintetében, de az a kevés egybeesik a legfejlettebb, dinamikus fejlődő térséggel. Az ország közép-magyarországi, közép-dunántúli és nyugat-dunántúli régióiban találhatók leginkább az ilyen kistérségek. A térség infrastrukturális, gazdasági fejlettsége, bármilyen fontos is, nem elegendő a kimagasló iskolai teljesítményhez. A teljesítmények szempontjából az országos átlagot elérő, illetve azt kicsivel meg is haladó iskolák térségei fejlettség szempontjából leginkább a fejlődő térségek kategóriájába sorolhatóak. Sok ilyen térség található az ország középső és nyugat-dunántúli területein. A legrosszabban teljesítő iskolák – szinte összefüggő területet alkotva – az ország északi és keleti, valamint dél-dunántúli részében találhatók. Fejlettség szempontjából az északi és keleti területek a leghátrányosabb helyzetű lemaradó, a dél-dunántúliak pedig a fejlődésben megrekedt, stagnáló térségek közé tartoznak.

Van egy sajátossága is ezeknek a területeknek: egyszerre tekinthetők „külső” és „belső” perifériának. A „külső” periféria meghatározása egyértelműbb. Ezen a szakirodalom a (országos és regionális) centrumoktól földrajzilag távol eső, leginkább az országhatár menti, vagy ahhoz közeli térségeket érti. Izgalmasabb a „belső” perifériák kérdése, ugyanis ezeknek a területeknek a centrumoktól való földrajzi távolsága nem meghatározó, gyakran kifejezetten a centrumokhoz közel helyezkednek el, megye- vagy régióhatárokra, viszont fejlettség tekintetében távol esnek a centrumoktól (Veres 2004). Az említett térségekkel pontosan az a probléma, hogy egyrészt e kétfajta periferikuság egyszerre jelenik meg bennük, másrészt az, hogy a keleti határszáron elhelyezkedő térségek összefüggő belső periferikus zónát is alkotnak (Nemes Nagy 1996). Csak Debrecen és környéke, valamint Békés megye tekinthető kivételnek. E térségek – környezetüktől eltérően – felzárkózó térségeknek minősülnek, és iskoláik jobban is teljesítenek.

A 3. táblázattal illusztráljuk mindazt az „együttjárást”, amelyről beszéltünk¹⁴.

3. táblázat

A szövegértés kompetenciamérés pontszámainak megoszlása a kistérségek HDI-értéke, valamint fejlettsége alapján

A kistérségek jellemzői	A kistérségek száma	Ebből: azon kistérségek aránya (%), ahol a szövegértés			Összesen, sorszázalék
		átlag alatti	átlagos	átlag feletti	
Összesen	150	16,7	70,0	13,3	100,0
Ebből:		Az emberi fejlettség indexe szerint			
Alacsony HDI-értékű	59	33,9	64,4	1,7	100,0
Közepes HDI-értékű	58	8,6	82,8	8,6	100,0
Magas HDI-értékű	33	0,0	57,6	42,4	100,0
		Fejlettségi kategória szerint			
Dinamikusan fejlődő	26	0,0	46,2	53,8	100,0
Fejlődő	26	3,8	84,6	11,5	100,0
Felzárkózó	41	12,2	87,8	0,0	100,0
Stagnáló	27	11,1	77,8	11,1	100,0
Lemaradó	30	53,3	46,7	0,0	100,0

Megjegyzés: Képzett adatbázis alapján saját számítás.

HDI: Chi²-próba: 48,510; Szingifikancia: 0,000.

Fejlettség: Chi²-próba: 81,053; Szingifikancia: 0,000.

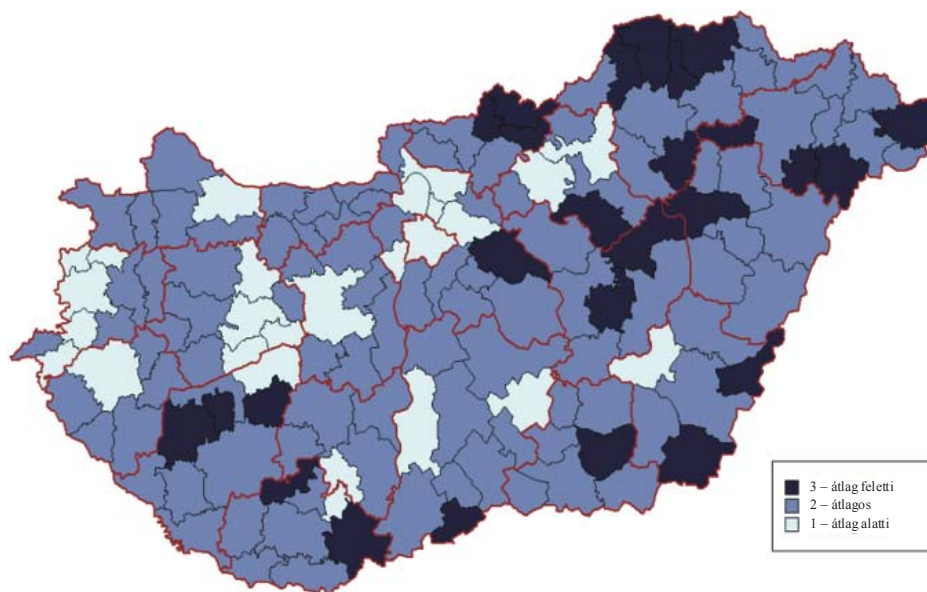
14 A szövegértési kompetenciamérés eredményei segítségével.

Az alacsony HDI-értékű, valamint a fejlődésben lemaradó térségek között az átlagot (16,7%) messze meghaladó arányban vannak olyanok, melyekben átlag alatti volt a gyerekek teljesítménye szövegértésből: az alacsony humánindexszel rendelkező térségek egyharmadában, a lemaradóknak pedig több mint felében. Az átlagosnak mondható teljesítmény azokra a térségekre a legjellemzőbb, melyekben a HDI-érték közepes, és a fejlődő, illetve a felzárkózó térségek közé tartoznak. Az átlagot meghaladó teljesítmény pedig az átlagnál (13,3%) sokkal nagyobb mértékben jellemző a magas HDI-értékkel rendelkező, illetve a dinamikusan fejlődő térségekre. Az előbbieknél 42%-ában, az utóbbiaknak több mint felében átlag feletti teljesítményt értek el szövegértésből a diákok. Mindez persze nem jelenti azt, hogy egy-egy alacsony HDI-értékű térségben ne lennének olyan iskolák, amelyek nagyon jó eredményeket értek el a kompetenciamérésben. Természetesen vannak ilyenek – mint ahogy a fordítottja is előfordul.

A kompetenciamérésen elért teljesítményeikre nemcsak pontokat kaptak a diákok, hanem a ponthatárokhoz képességszinteket is rendeltek a szakemberek, összesen 4-et, és meghatároztak egy 1-es alatti szintet is (mind matematikából, mind szövegértésből). A legalacsonyabb az 1-es, illetve az az alatti szint, ami tulajdonképpen a kompetenciák teljes hiányát jelenti. A legmagasabb képességszint a 4-es, ahol már önálló gondolkodásra, kreatív problémamegoldásra, új ötletek kidolgozására is képesek a diákok. Az alábbiakban e képességszinteknek a térségek fejlettségével való kapcsolatát illusztráljuk¹⁵.

5. ábra

*A 2004. évi kompetenciamérésben matematikából az 1. szint alatt, illetve az 1. szinten teljesítők aránya kistérségenként**

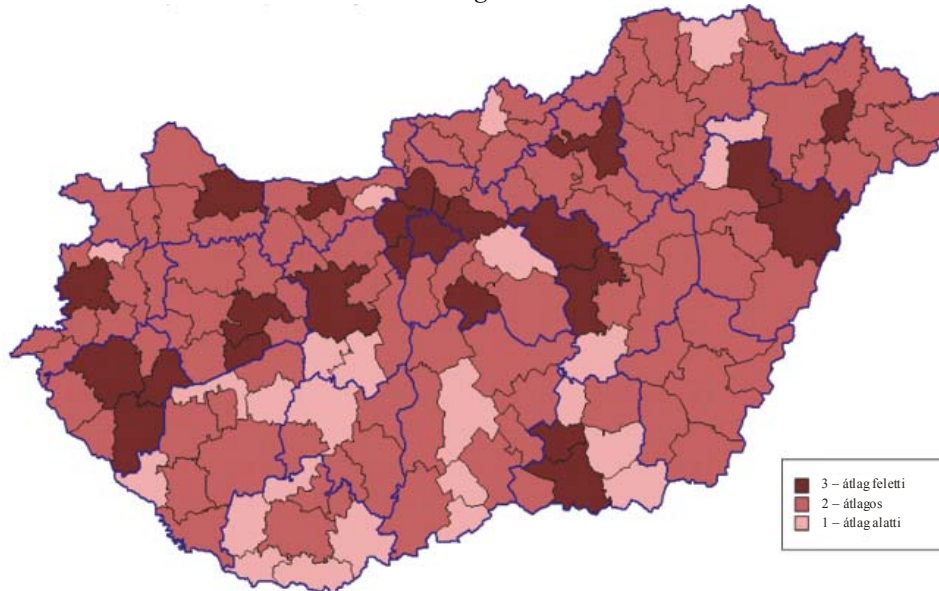
* A 6. és 8. évfolyam alapján.

Forrás: a 2004. évi kompetenciamérés adatai. Szerk.: Híves Tamás 2008.

¹⁵ A matematikaeredményeket felhasználva.

6. ábra

*A 2004. évi kompetenciamérésben matematikából a 4. szinten teljesítők aránya kistérségenként**

* A 6. és 8. évfolyam alapján.

Forrás: a 2004. évi kompetenciamérés adatai. Szerk.: Híves Tamás 2008.

Az ország egészen más területeire koncentrálnak azok a térségek, ahol a leggyengébb és ahol a legjobb kompetenciákkal rendelkeznek a diákok. Ha a fenti térképet összehasonlítjuk akár a HDI-értékek, akár a kistérségek fejlettségét mutató térképekkel, azt látjuk, hogy a legalacsonyabb képességszintek az ország kevésbé fejlett, emberi erőforrásokban is szűkös térségeire koncentrálnak (az észak-magyarországi, észak-alföldi, valamint néhány dél-alföldi és dél-dunántúli térségre), míg a 4. képességszinten teljesítők aránya azokban a térségekben a legnagyobb, amelyek fejlettség és HDI tekintetében kiemelkednek a többi térség közül. Ilyen a főváros, a tőle északi-északkeleti irányban elhelyezkedő szomszédos térségek, a fejlődés határozott jeleit mutató Egri és Gyöngyösi kistérség, valamint néhány közép- és nyugat-dunántúli térség. Az Alföldön elszórva találunk ilyen térségeket.

A családi háttér és a térségek fejlettsége közti összefüggés

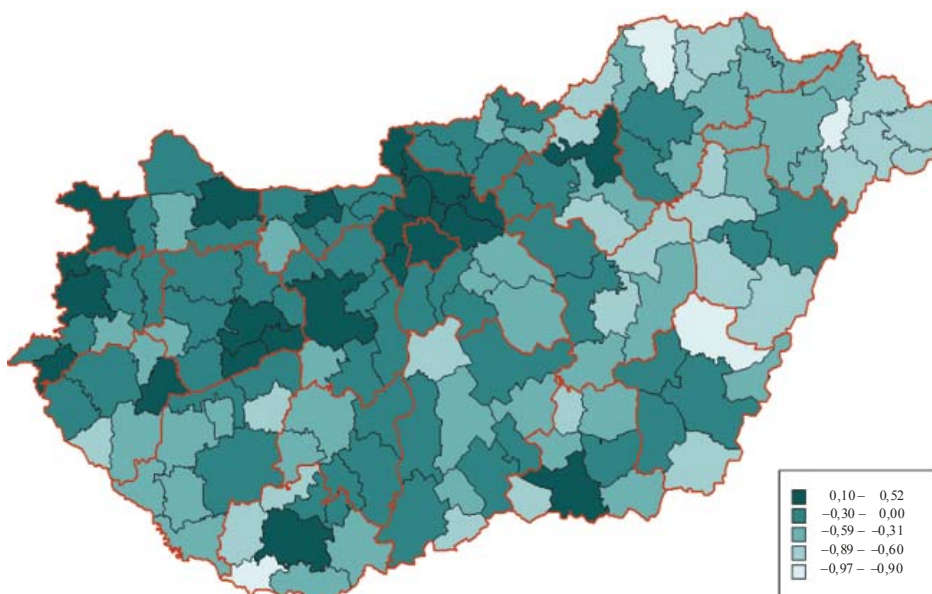
Befejezőként néhány olyan adatot mutatunk be, amelyek a családi háttér területi megoszlására és a kistérségek fejlettségével való összefüggésére utalnak¹⁶. A családi háttér iránti érdeklődést több tényező is magyarázza. Egyrészt az, hogy mind a kompetenciamérés, mind a PISA-vizsgálatok eredményei kimutatták, hogy Magyarországon (Törökor-

¹⁶ Figyelembe véve mindazokat a módszertani problémákat, amelyekről korábban beszéltünk.

szág után) a második legnagyobb a családi háttérnek az iskolai eredményességre gyakorolt hatása. Ezzel párhuzamosan sokkal kisebb az iskola hatása, ahhoz képest, amit egy közpénzekből fenntartott rendszertől elvárnánk. A másik ok, amiért ilyen kitüntetett szerepe van a családi háttérnek: az iskolai eredményesség összetevőit feltárni igyekvő, az utóbbi években megindult kutatásokban egyre nagyobb hangsúlyt kap az a tény, hogy egy iskola eredményessége alapvetően az iskola társadalmi összetételétől függ (Lannert–Nagy 2006). Minél inkább olyan rétegek gyermekei kerülnek az iskolába, amelyek azonosulnak az iskola céljaival, értékeivel, szokásaival, annál eredményesebb lesz az ott folyó oktató-nevelő munka. Ami azt jelenti, a tanulók „megfelelő” szelektálásával képes sok esetben az iskola biztosítani az eredményességét. A kompetenciamérésben a szakértők a családi háttérrel a következő ismérvekkel jellemezték: a szülők iskolai végzettsége, a család könyveinek száma, a tanuló saját könyveinek száma, valamint az, hogy a család birtokában van-e számítógép, illetve autó. Ezek összevonásával képezték a családháttér-indexet¹⁷ (Balázsi–Rábainé–Szabó–Szepesi 2005, OKM 2006).

7. ábra

A családháttér-index átlaga kistérségenként

Forrás: a 2004. évi kompetenciamérés adatai. Szerk.: Híves Tamás 2008.

Ha összehasonlítjuk a családháttér-index és a humánindex ábráit, illetve a kistérségek fejlettségét mutató térképeket, a következőket állapíthatjuk meg. Van ugyan egyfajta „együttjárás” a családi háttér jellege és a térségek fejlettsége között, de alapvetően nagyon sokszínűek a térségek ebből a szempontból. Az mindenképpen igaz, hogy a legma-

¹⁷ E változók különböző súlyllyal vett összege a hozottértékindex, amelyet lineáris transzformációval 0 átlagúvá és 1 szórá-súvá alakították (tehát -1 és +1 között lehetnek az értékei).

gasabb családháttér-indexszel leginkább azok a térségek rendelkeznek, amelyek fejlettség tekintetében is kimagaslóak: tehát a főváros és az északi-északkeleti régiójában lévő kistérségek, továbbá Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl néhány kistérsége. Azok a térségek, amelyek közepes HDI értékkel rendelkeznek, fejlődőek vagy felzárkózóak, a gyerekek háttérét tekintve sokfélék. A fejlettség másik „végpontján”, tehát az ország északi, keleti részében fekvő, kevésbé fejlett, lemaradó vagy stagnáló térségekben viszont jellegzetes családtípusokat találunk. Leginkább olyanokat, amelyek kifejezetten alacsony hozottértékindexszel rendelkeznek. A 4. táblázattal illusztráljuk az „együttjárásról” elmondottakat.

4. táblázat

A családi háttér megoszlása a kistérségek HDI-értéke, valamint fejlettsége szerint

A kistérségek jellemzői	A kistérségek száma	Ebből: ahol a családháttér-index értéke, %			Összesen, sorszázalék
		átlag alatti	átlagos	átlag feletti	
Összesen	150	18,0	66,7	15,3	100,0
Ebből:		A kistérségek HDI értékei szerint			
Alacsony HDI-értékű	59	40,7	57,6	1,7	100,0
Közepes HDI-értékű	58	5,2	86,2	8,6	100,0
Magas HDI-értékű	33	0,0	48,5	51,5	100,0
		A kistérségek fejlettsége szerint			
Dinamikusan fejlődő	26	0,0	30,8	69,2	100,0
Fejlődő	26	0,0	92,3	7,7	100,0
Felzárkózó	41	0,0	92,7	7,3	100,0
Stagnáló	27	18,5	81,5	0,0	100,0
Lemaradó	30	73,3	26,7	0,0	100,0

Megjegyzés: Képzett adatbázis alapján saját számítás.

HDI: Chi²-próba: 70,817; Szignifikancia: 0,000.

Fejlettség: Chi²-próba: 148,321; Szignifikancia: 0,000.

Az átlag alatti családháttér-indexszel rendelkező térségekre az átlagnál (18%) sokkal nagyobb mértékben jellemző az alacsony HDI-érték, valamint az, hogy a fejlődésben jelentősen lemaradt térségről van szó. Az alacsony HDI-értékkel rendelkező térségek 40%-ában, a lemaradóknak pedig közel háromnegyedében átlag alatti értékekkel jellemezhető a diákok családi háttere. A közepes családháttérindex-érték a közepes HDI-értékkel rendelkező térségekben a legjellemzőbb, amelyek jellemzően fejlődő vagy felzárkózó térségek. Az átlag feletti családi háttér a magas humánindexű és kifejezetten dinamikusan fejlődő térségekre a legjellemzőbb. Az előzőek fele, az utóbbiak közel 70%-a tartozik a magas családháttér-indexszel jellemezhető térségek közé.

Összegzés

A tanulmány az ENSZ fejlesztési programja keretében, 1990-ben kifejlesztett emberi fejlődés indexének (HDI) a térségi különbségek terén való hazai alkalmazhatóságát vizsgálta. Elemezte a humánindex kialakításának történetét, a körülötte zajló vitákat, a hazai területi vizsgálatokra gyakorolt hatását, a térségek fejlettségével, társadalmi háttérével,

valamint az oktatás eredményességével való kapcsolatát. Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a területi egyenlőtlenségekben tulajdonképpen más jellegű társadalmi egyenlőtlenségek is megjelennek – és nem csupán a földrajzi hovatartozás, illetve meghatározottság okozza a tapasztalható jelenségeket. *A területi egyenlőtlenségekben többfajta egyenlőtlenség található össze*: a gazdasági-infrastrukturális egyenlőtlenségek, a társadalmi összetétel hatása éppúgy érvényesül, mint a humán erőforrás „minősége” és mindennek az oktatás eredményességére, illetve a gazdaság teljesítőképességére gyakorolt hatása. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a térségi egyenlőtlenségekben tulajdonképpen különböző egyenlőtlenségi rendszerek „egymásba ágyazottsága” jelenik meg. Mindmáig érvényes *Kozma Tamás*nak az a kijelentése, amelyet a „*Hátrányos helyzet*” című munkájában egy-egy térség (akkori kutatási területének megfelelően: iskolakörzet) hátrányos helyzetének kialakulása kapcsán tett (Kozma 1981). Ennek lényege, hogy egy-egy térség (körzet) hátrányos helyzetének kialakulásában *települési és társadalmi tényezők* egyaránt *hatnak*, melyek *halmozódnak* is, és – ha közelebről megvizsgáljuk egy-egy térség társadalmi feltételrendszerét, akkor – csaknem kivétel nélkül a *társadalmi-kulturális környezet* elsődlegessége igazolódik. Véleménye szerint az oktatási rendszernek olyan eljárások kidolgozásán kell dolgoznia, amelyek a kulturális környezet rejtve ható hátrányos hatásainak kiküszöbölésére alkalmasak. Ez oktatásunk mai feladata is.

IRODALOM

- Balácsi Ildikó – Rábainé Szabó Annamária – Szabó Vilmos – Szepesi Ildikó (2005): A 2004-es Országos kompetenciamérés eredményei, Új Pedagógiai Szemle, 12.
- Balácsi Ildikó – Szabó Vilmos – Szalay Balázs (2005): A matematikaoktatás minősége, hatékonysága és az esélyegyenlőség. Új Pedagógiai Szemle, 11.
- Carlucci, F. – Pisani, S. (1995): A Multiattribute Measure of Human Development, Social Indicators Research, Vol. 36.
- Despotis, D. K. (2005): A Reassessment of The Human Development Index Via Data Envelopment Analysis, Journal of the Operational Research Society, 1–12.
- Dogan, M. – Rokkan, S. (eds.) (1969): Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences. MIT Press, Cambridge, London
- Human Development Report 1990 (1991). New York – Oxford, UNDP. (szövegbeli hivatkozás: HDI, 1991). <http://hdr.undp.org/en/reports/global>.
- Human Development Report 2004 (2005). New York – Oxford, UNDP. (szövegbeli hivatkozás: HDI, 2005). <http://hdr.undp.org/en/reports/global>.
- Husz Ildikó (2001): Az emberi fejlődés indexe. Szociológiai Szemle, 2.
- Husz Ildikó (2002a): Az emberi fejlődés indexe. In: Lengyel György (szerk.): Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből. BKÁE, Budapest
- Husz Ildikó (2002b): Regionális különbségek Magyarországon. Kísérlet a területi különbségek bemutatására az emberi fejlődés indexe alapján. In: Lengyel György (szerk.): Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből. BKÁE, Budapest
- Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán (szerk.) (1992): Egy ismeretlen Magyarország – Mezőgazdaság és szakképzés. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Forray R. Katalin – Hives Tamás (2003): A leszakadás regionális dimenziói. Oktatókutató Intézet, Budapest
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1992): Társadalmi tér és oktatási rendszer. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1999a): Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai. Oktatókutató Intézet, Educatio füzetek, 225., Budapest
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1999b): Az oktatáspolitikai regionális hatásai 1990–97. Oktatókutató Intézet, Kézirat, Budapest

- Forray R. Katalin – Hives Tamás* (2004): A szakképzési rendszer szerkezeti és területi átalakulása. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest
- Fóti Klára* (szerk.) (2000): Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon, 1999. A Human Development Report Hungary, 1999 magyar nyelvű változata. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest
- Fukuda – Parr, S.* (2001): Indicators of Human Development and Human Rights: Overlaps, Differences and What About the Human Development Index? Statistical Journal of the United Nations, 18.
- Hagerty, M. R. – Veenhoven R.* (2003): Wealth and Happiness Revisited: Growing Wealth of Nations Does Go With Greater Happiness, Social Indicators Research, Vol. 64.
- Hicks, D. A.* (1997): The Inequality-Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal, World Development 25, no. 8, Oxford
- Indrayan, A. – Wysocki M. J. – Chawla A. – Kuman R. – Singh N.* (1999): 3-Decade Trends in Human Development Index in India and Its Major States, Social Indicators Research, Vol. 46.
- Kozma Tamás* (1983): Az oktatásfejlesztési koncepció regionális alkalmazása. Kutatási zárótanulmány. Oktatókutató Intézet, Budapest
- Kozma Tamás* (1987): Iskola és település. Regionális oktatásügyi kutatások. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kozma Tamás* (1996): Településhálózat és iskolarendszer. Educatio, 2.
- Kozma Tamás – Benedek András – Forray R., Katalin* (1983): Területi kutatások az oktatásügyben. Oktatókutató Intézet, Budapest
- Kozma Tamás – Forray, R., Katalin* (szerk.) (1986): Oktatásökológia. Oktatókutató Intézet, Budapest
- Kozma Tamás – Forray R., Katalin* (1987): Regionalitás az oktatásfejlesztésben: a területi-társadalmi folyamatok távlati alakulása és az oktatás hosszú távú fejlesztése. Tájékoztató a közoktatási kutatásokról, 5. szám
- Kozma Tamás – Forray, R., Katalin* (1988): Társadalmi hatásmechanizmusok az iskolahálózat átalakulásában. Közoktatási Kutatások Irodája, Budapest
- Kozma Tamás* (1981): Hátrányos helyzet. Egy oktatásügyi probléma társadalmi vetületei. Tankönyvkiadó, Budapest
- Kristóf Tamás* (2003): Magyarország gazdasági fejlettségének lehetséges forgatókönyvei. Statisztikai Szemle, 12. szám
- KSH* (2000) Magyarország kistérségei I. – VII. kötet, KSH megyei igazgatóságai
- Lai, D.* (2000): Temporal Analysis of Human Development Indicators: Principal Component Approach, Social Indicators Research, Vol. 51.
- Lai, D.* (2003): Principal Component Analysis on Human Development Indicators of China, Social Indicators Research, Vol. 61.
- Lannert Judit – Nagy Mária* (szerk.) (2006): Eredményes iskola. Adatok és esetek. Országos Közoktatási Intézet, Budapest
- Lind, N. S.* (1992): Some Thoughts on the Human Development Index. Social Indicators Research, Vol. 27.
- Lind, N. S.* (1993): A Compound Index os National Development. Social Indicators Research, Vol. 28.
- Lind, N. S.* (2004): Values Reflected in the Human Development Index. Social Indicators Research, Vol. 66.
- McGillivray, M.* (1991). "The Human Development Index: Yet Another Redundant Composite Development Indicator?" World Development, Vol. 19 (10), Oxford
- Nemes Nagy József* (1996): Centrumok és perifériák a piactudomány átmenetben. Földrajzi Közlemények, 1.
- Nemes Nagy József – Jakobi Ákos* (2002): A Humán fejlettségi index (HDI) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. Kézirat. ELTE, Budapest
- Nemes Nagy József* (1998): Vesztesek, nyertesek, stagnálók, Társadalmi Szemle, 8–9.
- Noorbakhsh, F.* (1998): "A Modified Human Development Index." World Development 26, no. 3, Oxford
- Obádovics Csilla – Kulcsár László – Mokus Béla* (2000): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. FVM Kutatási jelentés. Kézirat
- Obádovics Csilla – Kulcsár László – Mokus Béla* (2001): A vidéki térségek emberierőforrás-fejlettségének alakulása Magyarországon. A falu, tél
- Obádovics Csilla – Kulcsár László* (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi Statisztika, 4.
- Országos kompetenciamérés 2004* (2006). Sulinova Kht. Budapest. (szövegbeli hivatkozás: OKM 2006) http://kompetenciameres.hu/2004/OKM2004_osszefoglalo_tanulmany.pdf

- Rechnitzer János – Smahó Melinda* (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest
- Sen, A.* (1998): Human Development and Financial Conservatism, *World Development*, Vol. 26, Oxford
- Sagara, A. D. – Najam, A.* (1998): The Human Development Index: A Critical Review, *Ecological Economics*, Vol. 25, No. 3.
- Srinivasan T. N.* (1994): Human Development: A New Paradigm or Reinvention of the Wheel? *American Economic Review*, Vol. 84, No. 2.
<http://www.sciencedirect.com/science/journal/09218009>
- Ul Haq, M.* (1995): Reflections on Human Development, New York: Oxford University Press
- Veenhoven, R.* (1988): The Utility of Happiness, *Social Indicators Research*, Vol. 20.
- Veenhoven, R.* (1996): Happy Life Expectancy, *Social Indicators Research*, Vol. 39.
- Veenhoven, R.* (2004): Subjective Measures of Well-being, United Nations University: World Institute for Development Economics Research (WIDER), Research Paper No. 2004/07 (April 2004)
- Veenhoven, R. – Stam, J.* (ed. 2007): Quality of life and happiness of people in Japan and the Netherlands, Amsterdam: KIT
- Veres Lajos* (2004): Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában. Doktori értekezés. Magyar Közlekedési Közlemények, Budapest

Kulcsszavak: humán erőforrás, az emberi fejlődés indexe, HDI, kistérségek fejlettsége, iskolázottság, várható élettartam, kompetenciavizsgálatok, oktatásszociológia.

Resume

The paper investigates domestic application possibilities of the Human Development Index (HDI) developed within the framework of UN Development Program for regional disparities in 1990. It describes the history of human index evolution, its impact on domestic regional examinations, its relation to the level of development of regions, to the social background and educational efficacy. Outcomes have shown that regional disparities involve other kind of social disparities, as well. We could as well formulate it in a way that regional disparities cover diverse disparity-systems embedded into each other.